

TEK DUNYA ÇOK İNANÇ
DİYALOĞA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Editörler:

Mahmut Aydın & Süleyman Turan

hitabevi

HİTABEVİ YAYINLARI-6
ISBN 978-605-63667-6-5

© Hitabevi, Mayıs 2013
Tek Dünya Çok İnanç | Mahmut Aydın & Süleyman Turan

Genel Yayın Yönetmeni
Erdal Eş

Sayfa Düzeni
Hitabevi

Kapak Tasarımı
Uğur Polat

Baskı
Tarcan Matbaası
Zübeyde Hanım Mahallesi, Samyeli Sokak No: 15
İskitler-Ankara
Tel: 03123843435

Basım Tarihi Mayıs 2013

Hitabevi Basım Yayın Dağıtım /Erdal Eş
Bayındır Sk. No: 27/28
Kızılay-Çankaya -Ankara
Tel: 0312 4355566
erdales@hotmail.com

Hayırda Yarışmak: İnançlararası İlişkilerde Bir Kur'an Prensibi*

Issa J. Boullata
çev. Cengiz Batuk

İslam dininin üzerine bina edildiği temel olan Kur'an, inancı İslam gibi olan yani bir ve tek olan Tanrı'ya imanı merkeze alan kendinden önceki dinlere tolerans göstermenin pek çok yolunu ifade eder. Bu bağlamda Kur'an'da açıkça belirtilen doktrinel prensiplerden bir tanesinin de dinsel çoğulculuk (pluralizm) olduğu söylenebilir. Bu makalede, bir gereklilik olarak Kur'an'da emredilen inançlar arası ilişkilere yönelik ahlaki prensipler bağlamında Kur'anî prensibi oluşturan unsurları ortaya koyacağız.

İlkin işe şu hususla başlayayım: Kur'an, dünyada birden çok dinsel toplumun olmasına izin veren bizzat Allah olduğunu öğretir. Şayet, Allah, başka türlü dilemiş olsaydı, insanlığı tek bir toplum/ümme olarak yaratmış olurdu. Bu düşünce Kur'an'da birçok kez tekrarlanır¹: "Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek topluluk yapardı." (Mâide 5/48); "Hem Rabbin dileseydi, bütün insanlığı tek bir ümmet yapardı." (Hûd 11/18); "Çünkü Allah dileseydi hepiniz tek bir ümmet yapardı." (Nahl 16/93); "Eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet yapardı:..." (Şûrâ 42/8).

* Issa J. Boullata, "Fa-stabiqu'l-khayrat: A Qur'anic Principle of Interfaith Relations", *Christian-Muslim Encounters*, ed. Yvonne Yazbeck Haddad, University Press of Florida, Florida 1995, ss. 43-53.

¹ Buradaki İngilizce Kur'an metinleri Muhammad Asad'ın *The Message of the Qur'an* (Gibraltar Dar al-Andalus, 1980) isimli çevirisinden olduğu gibi aktarılmıştır. [Makalenin Türkçe çevirisinde de Muhammed Esed'in mealinin Türkçe baskısı kullanılmıştır. (*Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996) ç.n.]

Bütün bu Kur'anî ifadelerde mahlûkatla ilgili ilahi plandaki dinsel çoğulculuğa delil getirme amacı vardır. Nitekim yukarıda alıntılanan dört ayetin her biri bu amacı açık-seçik bir şekilde gösteren ifadelerle devam eder. "... ama indirdikleri aracılığıyla sizi sınamak için [başka türlü diledi]." (Mâide 5/48); insanlar "hâlâ farklı görüşler benimsemektedirler." (Hûd 11/118); Allah "[sapmak] isteyeniyi saptırıp, [doğru yola ulaşmak] isteyeniyi de doğru yola yöneltiyor." (Nahl 16/93); ve "Allah, [kavuşturulmayı] dileyeni rahmetine kavuşturur." (Şûrâ 42/8). Bununla birlikte Kur'an aynı zamanda bu ayetlerde dinsel çoğulculukla birlikte insanın sorumluluğuna da şu ifadelerle dikkat çekmektedir. "Ve şüphesiz, yaptığımız her şeyden ötürü sorguya çekileceksiniz." (Nahl 16/93) ya da "[Hesap Günü] zalimler ne kendilerini koruyacak bir kimse, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır." (Şûrâ 42/8).

Kur'an'ın, insanlığın tüm üyelerinin bir zamanlar tek bir topluluk olduğunu söylediği doğrudur. (2/213; Yûnus 10/19). Kur'an, geçmişte bir zamanlar olduğunu söylemesi hariç, insanlar arasında böyle bir primal dinsel birliğin olduğu dönemi açıkça belirtmemektedir. Kur'an, Allah'ın dilemesiyle tarihte ortaya çıkan ve nihayetinde dinsel çoğulculuğa yol açan farklı beşeri görüşleri tanır/kabul eder. Bu çerçevede Allah'ın hükmü/kararı, bu tarz farklılıklara izin vermektir. Çünkü bu konuda Kur'an şöyle der: "Şayet (bu konuda) Rabbinin katında önceden belirlenmiş bir karar olmasaydı düştükleri bütün bu ayrılıklar [daha başlangıçta] çözümlenmiş olurdu." (Yûnus 10/19). Allah'ın tasarımı daha çok ilahi vahiylerle birlikte peygamberler göndermek suretiyle kendi dinsel çoğulculukları içinde insanlığa rehberlik etmektir. Kur'an bunu şöyle ifade eder: "...bunun üzerine Allah, müjdecî ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi ve onlar aracılığıyla hakikati ortaya seren vahiy(ler) bahşetti ki bununla insanların farklı görüşler edinmeye başladıkları her konuda karar verilebilsin." (Bakara 2/213).

İnsanoğlu farklı dinsel topluluklara ayrılmış olmakla birlikte ilahi rehberlik olmaksızın –kendi hallerine- bırakılmış olamaz. Kur’an çeşitli topluluklara hitap ederek şöyle söyler: “Biz her biriniz için [farklı] bir sistem ve [farklı] bir hayat tarzı belirledik.” (Mâide 5/48) ve benzer şekilde “çünkü her topluluk merkezinde O’nun [Allah’ın] bulunduğu kendisine ait bir istikamete yönelir.” (Bakara 2/148). Bu iki ayetteki ifadelerin hemen akabinde tüm insan topluluklarına hitap eden şu emir vardır: “*fe-stebiqul hâyrât*” –yani “iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın” (Bakara 2/148) ve “hayırlı işlerde yarışın” (Mâide 5/48). Bu emir, İngilizce’ye çeşitli şekillerde çevrilir. Bir çeviride “Sonra, iyi olan işlerde birlikte çalışın (yarış halinde olarak)” (Bakara 2/148) ve “tüm güzelliklerde yarış içinde olarak/çok çalışın” (Mâide 5/51)². Diğer bir tercümede ise şöyle yer alır: “iyi işlerde öne çıkın” (Bakara 2/143) ve “İyi işlerde en önde olun” (Mâide 5/52).³ Üçüncü bir çeviri ise: “iyi işlerde yarışın” (Bakara 2/148) ve “daha ziyade iyi işlerde yarışın” (Mâide 5/48)⁴

Çeşitli anlam nüanslarına karşılık bu sunulan çevirilerin hepsi, Arapça’da bütün dinsel topluluklara kendi aralarında birbirleriyle rekabet etmeleri için verilen emrin esasının önemli yönlerini ifade ederler. Onlar kendi aralarında birbirleriyle yarışmalı, bir yarıştaymış gibi birlikte çaba gösterme; birbirlerine karşı değil, birlikte iyi ve güzel eylemler yapma konusunda birbirleriyle yarış içinde olmalıdır. Aralarında iyi ve güzele ulaşma konusunda bir gıpta olmalıdır. Her bir topluluğa iyi işlere yönelme ve bu işi ötekilerle birlik ve uyum içinde üstlenmesi emredilmiştir. Burada ahenkli bir dini çoğulculuk üzerine bina edilen inançlararası ilişkilerin Kur’anî bir manifestosu ve tüm dinlerin inananlarını daha iyi işler yapmaya teşvik olduğu oldukça net olarak görülmektedir. Bu prensip, Kur’an’daki diğer ayet-

² Abdullah Yusuf Ali, *The Holy Qur’an, Text, Translation and Commentary*, (n.p.Khalil Al-Rawâf Publication, 1946).

³ Arthur J. Arberry, *The Koran Interpreted* (London; Oxford University Press, 1964).

⁴ T.B. Irving, *The Qur’an, The First American Version, Translation and Commentary*, (Al-Hajj Ta’lim ‘Ali) (Brattleboro: Amana Books, 1985).

lerle uyum içerisindedir ve başka ayetler de Allah'ın insanları farklı yaratmasındaki amacının, farklı dil ve renkleri olmasına rağmen insanların birbirlerini tanıyabilmeleri için olduğunu ifade eder. Örneğin Hucurât 49/13. ayette "Ey insanlar! Bakın, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır." ve yine Rûm 30/22'de: "Göklerin ve yerin yaratılması, renklerinizin ve dillerinizin farklılaştırılması (da) O'nun alametlerindedir: bunda, kuşkusuz, [fitrî] bilgiye (anlama ve kavrama yeteneğine) sahip insanlar için dersler vardır!" şeklinde ifade edilmektedir.

Yukarıda Kur'an'dan nakledilen ayetler, herhangi özel bir dini topluluktan söz etmiyor. Bununla birlikte Kur'an, başka yerlerde bir ve iman olarak tek olan Allah'ı merkeze alan özel dini bir topluluğu bahis konusu yaptığında, her toplulukta iyi insanların varlığını kabul ve tasdik eder ve onların ilahi ödüle layık olduklarını bildirir. Bu tema, dolaylı olarak her türlü dışlayıcılık ve seçilmişlik fikrini reddetmek suretiyle İslam'daki dinsel çoğulculuk prensibini kuvvetlendirir. Diğer bir ifadeyle, Kur'an, bir dinsel topluluğu diğerinin önüne koymaz. Kur'an, Bakara 2/62'de şöyle söyler: "Kuşkusuz, [bu ilahî kelâma] iman edenler ile Yahudi inancının takipçilerinden, Hıristiyanlardan ve Sâbiilerden Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanmış, doğru ve yararlı işler yapmış olanların tümü Rablerinden hak ettikleri mükâfatları alacaklardır ve onlar ne korkacak, ne de üzüleceklerdir." Bu tema Mâide 5/69'da da tekrar edilmektedir. Öyle ki Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiiler, insanların Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanmak ve yararlı işler yapmak suretiyle kurtuluşu elde edebilecek oldukları dini topluluklar olarak düşünüldü.

Müslümanların, bu tartışmada önemli bir kanıt metin olduğunu düşündüğüm Kur'anın *fe-stabiqû'l-hayrat* emrini kendileri açısından

nasıl anladıklarını tespit etmek için Müslüman Kur'an yorumcularına müracaat edilmelidir.

Taberi (ö.MS 923) ile başlayalım. Taberi, çok ciltli *Tefsirinde* İslam'ın ilk üç yüzyılında toplanan (çoğunlukla sözlü olarak aktarılan) geleneksel Kur'an yorumlarının birçoğunu çoğu zaman kendi kişisel görüşlerini ya da daha önceki yorumların doğruluğu konusunda kendi yorum ve değerlendirmelerini eklemek suretiyle bir araya getirmiştir. Onun tefsiri, pek çok konuda hem kendi döneminin hem de seleflerinin dönemlerindeki tartışmaların çoğunu ihtiva eder. Ben, onun yukarıdaki nakledilen ayetler ile ilgili tefsirinde yer alan dinsel çoğulculuk konusuna odaklanacağım.

Fe-stebiqu'l-hayrat emrinin olduğu Kur'an'daki iki örneğe (Bakara 2/148 ve Mâide 5/48) bakıldığında Kur'an vahyindeki hakikatin, Yahudi ve Hıristiyanların vahye inanmamaları ve Kur'an emirlerini kendilerine bağlayıcı olarak kabul etmemelerinden ötürü -endişe eden- Muhammed Peygamber'i rahatlatıcı bir kontekst içinde verildiği görülür. İlk örnekte (Bakara 2/148), tartışma Kur'an'da inananların namaz kılariken yüzlerini dönmelerinin emredildiği *kiblenin* kabulü konusundadır. İkinci örnekte (Mâide 5/48) konu, Peygamber Muhammed'in kararının Kur'anî kritere göre kabul edilmesidir. Her iki durumda da Kur'an, özel bir varlık olarak her bir dini topluluğun ayrı karakterlerine vurgu yapar. Yukarıda bahsedildiği gibi Kur'an bu kontekste (Bakara 2/148)'de şöyle söylüyor: "Çünkü her topluluk, merkezinde O'nun [Allah'ın] bulunduğu kendisine ait bir istikamete yönelir" ve (Mâide 5/48)'de: "Biz, her biriniz için [farklı] bir sistem ve [farklı] bir hayat tarzı belirledik."

Söylediğimiz gibi her çeviri bir yorumdur ve *fe-stebiqu'l-hayrat*'ın İngilizce karşılığı bu duruma bir örnektir. Yine de benim görüşüm bu İngilizce karşılığın Kur'an'ın kastettiği anlamı doğru olarak ifade ettiğidir. Spesifik bir ruh haliyle bu ayetlerdeki Arapça metnin harfleri yakından takip edilerek geçmiş Müslüman tefsircilerden de destek aramak suretiyle bu anlam daha fazla pekiştirilebilir. Her

iki ayetteki bu çok önemli Arapça kelime *li-küllî*'dir ki Bakara 2/148'de "her topluluğa" olarak ve Mâide 5/48'de "her birine" şeklinde verilir/çevrilir. Her iki ayette de Arapça *li-kull-in* (her birine) ifadesi, yapının ikinci üyesi olan *idafa*'nın bir kullanımından söz edilmemektedir. Fakat Arap gramerlerinde *tenvin el-îwad* ya da *tenvin el-ta'vid* (nunation'un karşılığı) olarak adlandırılan *-in*'le yer değiştirilir. Böylelikle *-in* halindeki (genitive) *küllî* kelimesini tam olarak açıklamadan bırakalım. Bunun yerine Kur'an müfessirlerinin kontekste göre ve anladıkları şekilde bu ifadeyi nasıl yorumladıklarına bir bakalım.

Her iki örnekte de, Taberî, *li-kull-in* ifadesini *küllî*'den sonra özel bir genitif (*-in* hali) sağlamak suretiyle *li-küllî ehli milletin* ("her tür (dini) topluluğun üyelerine")⁵ şeklinde yorumlar. O, bu yorumunu ilk dönem Müslüman otoritelerinin rivayet zincirlerinden geriye doğru giderek onlardan sözlü olarak aktarılan materyalleri kullanmak suretiyle destekler. Bakara 2/148'e gelince o, bu konudaki sunulan farklı varyasyonları alıntılar. Onlardan bazıları, kastedilen dini topluluklar olarak özellikle her biri kendi ibadeti için kendi kıblesine dönen Yahudilere, Hıristiyanlara ve Müslümanlara işaret eder. O, aynı zamanda referansı bütün dinlerin insanlarına şeklinde genelleştiren İbn Abbas (ö. MS 688)'tan da alıntı yapar.⁶

Mâide 5/48'e gelince, Tabarî, *li-kull-in*'in yorumunda farklı görüşler olduğunu ifade eder. Görüşlerden birisine göre kelime, farklı dini toplulukların insanlarına işaret eder ve metnin Tanrı'nın her dini topluluk için farklı kurallar ve yaşam tarzları ihdas ettiği anlamına gelir. Taberî, bu görüşe sahip olan otoritelerden bahseder ve özellikle, Tevrat'ın bir yasa/şeriat, İncil'in başka bir yasa ve Kur'an'ın da başka bir yasa olduğunu ifade eden ve dinlerin bir, ancak her birinin yasalarının farklı farklı olduğunu söyleyen Katade'yi (ö. MS 735) onların arasında sayar. Bununla birlikte Taberî, metnin yalnızca Mu-

⁵ Mahmûd Muhammad Shâkir, ed., *Tefsîl et-Tabarî* (Kahire: Dâr'ul Me'ârif bi-Mișr, n.d.), 3:192, 10:386.

⁶ age, 3:192-93.

hammed'in topluluğunu kastettiğini ve burada hitabın Müslümanlara olduğu şeklinde başka bir görüşte nakleder. Buna göre, *li-kull-in ... min-kum*'ün anlamı *li-küll-i-kum*'dur ("sizden her birinize"); bunun izahatı ise, 'İslam'a giren ve Muhammed'i kendi peygamberi olarak kabul eden herkes için, Allah, Muhammed Peygambere bir yasa (*şir'aten*) ve bir hayat yolu (*minhacen*) olarak vahyedilen Kitab'ı belirlemiştir' şeklindedir.⁷ Bu görüşün kaynağı için Taberî, tek bir alıntı yapar. Alimler silsilesinden geriye doğru giderek Mücahid'e (ö. MS 722) müracaat eder. Mücahid, *li-kull-in ... min kum as li-küll-i-kum* ifadesini yorumlar ve ona göre metin Muhammed'in dinine giren herkes için Kur'an'ın yasa ve hayat tarzı olduğu anlamına gelir.⁸

Taberî iki görüşten birincisinin yani metnin Allah'ın her biri için bir yasa ve bir hayat yolu vazettiği her dini topluluğun üyelerine hitap ettiğini savunan görüşün daha doğru olduğunu düşünür. O, tercihini şayet metnin ifade ettiği şey, sadece tek bir toplum olan Muhammed topluluğu ise, devam eden cümlenin ("Ve eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek topluluk yapardı.") anlaşılmasız olacağını söyleyerek destekler. Bundan başka Taberî, sözkonusu ayetten önceki ayetlerin metinlerinde de tercih ettiği yorumu yerleştirir: 44-45. ayetler, Yahudilerin uyması için Tevrat'ta İsrailoğullarına verilen emirlerden söz ederken, 46-47. ayetlerde de İsa'nın takipçilerinin uyması için İncil'de Hıristiyanlara verilen emirlere değinir. Sonra o, Mâide 5/48'in metninin, Kitab'ın emirlerine göre davranması için Muhammed'e vahyedilene işaret ederek araya girdiğini gösterir. Çünkü o [Muhammed] ve onun topluluğuna önceki peygamber ve toplulukların yasalarından farklı olarak bir sistem/yasa verilmiştir.⁹

Bu yorumuyla Taberî'nin Kur'anî dinsel çoğulculuk prensibini desteklediği açıktır. O, Kur'an'ın diğer dini toplulukların varlığını kabul ettiğine inanır ve ilk Müslüman âlimlerin birçoğundan alıntılar yapmak suretiyle görüşünü desteklemeye çalışır. Tıpkı önceki âlimler

⁷ age, 10:385-386.

⁸ age, 10:386.

⁹ age, 10:386.

gibi o da, Allah'ın her bir dini topluluk için farklı yasa ve hayat tarzları bildirdiğini/vahyettiğini ve dinin doğasının nihai noktada tek olduğu gerçeğine rağmen onlardan her birinin müntesiplerinin kurtuluşunu sağlayan birer dini sistem olarak meşru olduğunu kabul eder.

Taberî'den sonraki büyük Müslüman müfessirler, temel olarak onun yorumunu paylaşırlar. Örneğin hem Zemahşerî (ö. MS 1144) hem de Beyzâvî (ö. MS 1286) Taberî'nin *Tefsir*'indeki tartışmayı (eserlerinde) aksettirirler. Onlar müfessirlerin silsilelerinden söz etmezler fakat onların anlayışlarını/görüşlerini kabul ederler. Kur'an'ın *fe-stebiqu'l-hayrat* emrine gelince Kur'an'daki iki örnek farklı yorumlanmıştır. Bakara 2/148'de bahis konusu olan konudan söz edildiği gibi Müslümanların namaz ibadeti esnasındaki istikametlerinin coğrafi konumu yani *kible* konusundan da söz edilir.¹⁰ Beyzâvî, bu konuları, iki dünyada da (*sa'adet el-dareyn*) kazanılabilecek olan mutluluk bağlamında ele alır.¹¹ *Fe-stebiqu'l-hayrat*'ın ilk örneğine (Bakara 2/148) gelince Zemahşerî ve Beyzâvî'ye göre bunlar Müslümanların yarışma durumunda oldukları şeylerdir. Bu emrin, Mâide 5/48'deki ikinci örneği için Zemahşerî, kısaca şöyle söylüyor: onlar için acele etmek [örneğin iyi işler için] ve onlardan başka birini [başarıda] öne geçirmek için çabalamak.¹² Onun bu ayetin bir önceki yorumunun konteksti özellikle *li-kull-in*'i dikkate alındığında, emrin kendileriyle ilgili olan dini topluluklara bakmaksızın bütün insanlara hitap ettiğini ima eder. Beyzâvî, bu emrin anlamını şu şekilde ifade etmek suretiyle daha da kuvvetlendirir: Onlar için [yani iyi işler için] olanakları değerlendirmek ve önde olmanın ya da liderliğin ödülünü elde etmek için acele edin.¹³ Zemahşerî gibi o da emrin kendi dini toplulukları her ne olursa olsun bütün insanlara hitap ettiği imasında

¹⁰ Ebü'l-Kâsım ez- Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûn el-Ekavil fi Vucûh el-Te'vil*, 4 vols. (Beyrut: Dâr'ul Kitâb ell-'Arabî, n.d.), 1:205; Ebû Sa'id İbn Allâh Nâşir et-Dîn el-Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, 4 vols. (Cairo: Dâr al-Kutub al-'Arabiyya al-Kubrâ, n.d.), 1:199.

¹¹ el-Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, 1:199.

¹² ez- Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1:640.

¹³ el-Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, 2:153.

bulunur. Fakat onlardan hiçbirisi bu konuyu Taberî kadar spesifik bir tarzda ele almamıştır. Görülmektedir ki İslam onların zamanlarında sağlam bir şekilde kurulmuştu. Bu nedenle de spesifik olmak ve bu emri bütün dinlerin inananlarına hitap edecek şekilde yorumlamak onlar için gerekli değildi.

Modern müfessirlere dönmeden önce ilk olarak sonraki tefsirlerden birisinden, daha kısa ama çok daha popüler bir eserden, Celaleddin el-Mahalli (ö. MS 1459) ve Celaleddin es-Suyuti'nin (ö. MS 1505) *Celaleyn Tefsiri*'nden söz etmeliyim. Bu tefsir, hem *li-kull-in*'in her iki kullanımını da (Bakara 2/148 ve Mâide 5/48) *ümem*'in (*ümme't*'in çoğulu) her biri anlamına geldiği şeklinde yorumlar ve metnin tamamıyla bütün dini topluluklara hitap ettiğini ifade eder.¹⁴ Bu tefsire göre, Bakara 2/148'deki emir "boyun eğme/itaatte ve onları kabul etme konusunda acele edin"¹⁵ anlamına gelirken Mâide 5/48'de de "onlar için acele edin"¹⁶ yani Allah'ın emirlerine itaat konusundaki bu iyi şeyler için acele edin manasına gelir. Bu tefsirin yazarlarının dinsel çoğulculuğun hakim olduğu bir toplumda inançlararası ilişkilerin bu Kur'anî prensibi ile herhangi bir problemi söz konusu değildir.

Şimdi modern tefsirlerden ikisine geçelim: Muhammed Abdüh'un (ö.1905) metodunu kullanan ve onun Ezher'deki derslerindeki sözlerinden etkilenen Muhammed Reşit Rıza (ö. 1935) tarafından yazılan *Tefsir el-Menâr* olarak bilinen *Tefsir el-Kur'an el-Hakim*¹⁷; ve Seyyid Kutub (ö. 1966) tarafından yazılan ve ölümünden önce kısmen revize edilen *Fî Zilâl il-Kur'an*.¹⁸

¹⁴ Celaleddin es-Suyuti ve Celaleddin el-Mahalli, *Tefsir el-Celaleyn*, (Beyrut: Dar'ul-Kitab el-Lübnani/el-Şarika el-İfrikkiye li-l-Tiba'a vel-Neşr, n.d.), 24, 114.

¹⁵ age, 24.

¹⁶ age, 114.

¹⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsir el-Kur'an el-Hakim* (*Tefsir'ul Menâr* olarak bilinir) 4. baskı (Kahire: Dâr'ul-Menâr, 1954).

¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl'il Kur'an*, 4.baskı (Beyrut: Dâr'ul Arabiyya li-l-Tibâ'a ve'n Neşr ve-l-Tavzî', n.d.).

Bakara 2/148'deki *fe-stebiqu'l-hayrat* ifadesi *Tefsir el-Menâr*'da şu şekilde ifade edilir: "Her iyi işte yarışın ve sizden birisi diğerlerini kendi tutkularını değil, rehberi olan lideri izlemek suretiyle ötekilerin önüne geçmek için yarışın. Bu emir geneldir ve çağrısı dini topluluklara dönüktür; Allah'a ve O'nun Elçisinin davetine karşılık veren inananlara özel değildir."¹⁹ Bu yorum, daha önceki ayetteki *li-kull-in*'in kiyle aynı çizgidedir. Onun anlamı da "dini topluluklardan her birine" şeklindedir.²⁰

Tefsir el-Menâr'da Mâide 5/48'deki emir, daha ayrıntılıdır. İzahattan sonra, *Li-kull-in ... min-kum*'un anlamı şu şekilde verilir: bu ifade "her elçiye/mesaj getirene ya da sizden her dini topluluğa, Ey Müslümanlar ve Kitap Ehli (*kitâbiyyûn*) ya da Ey insanlar." demektir.²¹ Daha sonra *fe-stabiqu'l-hayrat* emrinin anlamını şöyle açıklıyor: "Sizin hepinizin sorumluluğu iyi işleri yapma konusunda acele etmek ve onları seri bir şekilde yapmaktır. Çünkü onlar özel olarak bütün yasaların/sistemlerin ve dini yolların [dinlerin] tasarladığı, hedeflediği amaçtır. Sonra, Ey insanlar, din ve yasanın niyeti ve hikmet çeşitliliğini görmeksizin niçin farklılıklara ve [dini topluluklar arasında] başlıklara bakıyorsunuz? Bu rehberliğin terk edilmesi ve tutku yollarının takip edilmesi değil midir? İyi işleri yapmada yarışmakla bu dünyada ve ahiretteki yararları kazanmak kastedilir... Ve bu nedenle sen, [farklı] yasaların iyi işleri yapma konusunda yarış için bir sebep olduğunu ve bağnazlık işlerinde yarışarak düşmanlığı artırmak için bir sebep olmadığını düşünmelisin."²²

Bu Kur'anî emrin yorumunda Reşit Rıza, akıl hocası Muhammed Abdüh'u anımsatan bir açık fikirlilik sergiler. O, aynı zamanda İslami geleneğin büyük müfessiriyle uyum içindedir. Ona göre, dini topluluklar arasındaki farklılık, iyi işleri yapma konusunda bir yarış fırsatı olmalı, ama farklı inançların insanları arasında kötü irade ve düşman-

¹⁹ Reşid Rıza, *Tefsir'ul Menâr*, 2:22.

²⁰ age, 2:21.

²¹ age, 6:412-413.

²² age, 6:420.

lığın üremesini sağlayan fanatik işler için bir sebep olmamalıdır. Dini farklılıklarda takdir edilmesi gereken ilahi bir hikmet vardır; dinsel çoğulculuğun yanında gözden kaçırılmaması gereken ilahi bir niyet vardır. Bu yüzden Allah'ın yol göstericiliğine kutsal kitaplarda açıklandığı şekline sadık kalınmalıdır. İnsan tutkuları ve heveslerinin, inançlararası ilişkilere hâkim olmasına izin verilmemelidir. Bundan başka, Reşit Rıza, bu emri ilahi çağırışı önemseyen herhangi bir dini topluluğa yapılan genel bir hitap olarak görür; emir, sadece Allah'ın ve O'nun Elçisi Muhammed'in çağırısına karşılık veren Müslümanlara özgü değildir.

(Reşid Rıza ve Abdüh'un) aksine, Seyyid Kutub, bu emri özellikle Müslümanlara bir hitap olarak görür. Bakara 2/148'in açıklamasında o şöyle söyler: "[Allah] Müslümanları Kitap Ehline kulak vermekten ve onların öğretileriyle hemhal olmaktan vaz geçirir. Allah, Müslümanlara kendi yollarında ve kendi istikametlerine uygun olarak ilerlemelerini önerir. Çünkü her grup için bir istikamet vardır. Müslümanlar iyiyi yapmakta aceleci olmalı; hiçbir şey dikkatlerini başka yöne çevirmelerine neden olmamalı; onlar Allah'la birlikte paylarına düşeni tam olarak yapacak ve en sonunda herkesi mükâfatlandırmaya ve toplamaya kudreti olan Allah'a döneceklerdir." Kutub, daha sonra şu Kur'an ayetlerini nakleder: "Böylece Allah, Müslümanları, Kitap Ehlinin yaydığı fitne, desise ve dedikodularla meşgul olmaktan uzaklaştırıyor. O, onları eyleme, çalışmaya yönlendiriyor ve nihai dönüş yerinin her şeye kadir olan, hiçbir şey kendisinden uzak olmayan ve hiçbir şeyi unutmayan Allah olduğunu hatırlatarak iyi işlerde yarışmalarını [onlara öneriyor]."23

Kutub, Mâide 5/48'e geldiğinde ayeti, şeriatın doğrulanması noktasında daha spesifik bir şekilde sadece Müslümanlara hitap olarak anlar. Ona göre Müslümanlar diğer inançların insanlarıyla kendilerini uzlaştırmak ve onlara yaklaşabilmek için şeriatte herhangi bir değişikliğe gitmemelidirler. Kur'an ayetlerini alıntıladıktan sonra

23 Kutub, *Fi Zilâ'il Kur'ân*, 2/22-23.

şunları ilave eder: “Böylece, Allah, Şeytan’ın girebileceği bütün kapıları kapatıyor; özellikle iyiliği ortaya çıkarmak ve kalpleri barıştırmak ve gevşek olan safları birleştirmek ve böylece herkesi memnun ederek uzlaşa sağlamak düşüncesiyle Allah’ın şeriatinden herhangi bir şeyi kolaylaştırarak Şeytana açık kapı bırakmak istemiyor. Allah’ın şeriatı bakidir ve Allah’ın olmamasını istediği herhangi bir şeye karşılık fedakârlık/değişiklik yapmaktan [teşebbüs etmekten] daha değerlidir. İnsanlar, her birinin farklı bir eğilimi, farklı bir tercihi, farklı bir yolu ve farklı bir istidadı var olarak yaratılmışlardır. Onlar Allah’ın hikmeti nedeniyle böyle yaratıldılar. Allah, onlara hidayeti sunmuş ve onları yarışmaları için bırakmış ve O, bunu insanlar Allah’a döndüklerindeki karşılıkları için bir imtihan kılmıştır.”²⁴

Seyyid Kutub’un düşünce sisteminde Müslüman toplumun özellikleri ve farklılıkları çok önemli bir konudur.²⁵ Ona göre Kur’an öğretisi, insanlığı İslam ve Cahiliyye (İslam öncesi dönem) olarak ayırır ve aralarında herhangi bir (ortaklık) söz konusu değildir. Ona göre Kur’an, Allah’ın insanlığa son hakiki mesajı olduğu için öteki kitâbî dini topluluklar İslam’ın kapsama alanında yer alırlar. Onların inançları ve pratikleri yalnızca Kur’an öğrettikleriyle [uyumlu olduğunda] geçerlilik kazanır yoksa kendi kutsal kitaplarının öğretileriyle değil. Seyyid Kutub, Kur’an şeriatının uygulanmasını ve insanların üzerinde yalnızca adalet, barış ve kurtuluşu sağlayan bir hâkimiyet olarak gördüğü Allah’ın hâkimiyetini kabul etmeyi, Müslümanların farklılığı ve kendine özgülüğünü gösteren karakteristik bir özelliği olarak görür.²⁶ Böylelikle diğer dinleri İslam’la eşit sayan, onun farklılık ve karakteristiklerini diğerleriyle karıştıran bir dinsel çoğulculuk anlayışı onun görüşüne göre kabul edilemez. Çünkü dini çoğulculuk, şeriatın tam olarak uygulanmasında gevşeklik gösterilmesine neden olacaktır. Ona göre inançlararası ilişkiler sadece İslam’ın ve onun şeriatının üstünlüğü kabul edilirse mümkündür. Şayet bütün insanlık İslam’ı,

²⁴ age, 6:165.

²⁵ age, 2:9.

²⁶ age, 6:143-169.

dinleri ve onun şeriatını, yasaları ve hayat yolları olarak kabul ederlerse, o zaman bu en iyi şey olacaktır.

Daha erken dönemlerde, *Fi Zılâl-il Kur'an*'ın revize edilmemiş versiyonunda, Seyyid Kutub, sonraki revize edilmiş versiyonundaki ifadelerinde olduğu kadar radikal değildi. Önceki çalışmasında prensiplerini birbirleriyle uzlaştırmaya çalışmaz. Çünkü o, söz konusu çalışmada Kur'anın öğretisine göre Ehli Kitabın, kendi kitaplarında bulunan hakikati bilerek gizlediklerini ya da kutsal metinlerinin bozulmuş olduğunu kabul eder. Fakat Bakara 2/148'e geldiğinde, o şöyle söyler: "Bununla birlikte, her grup ve her kişi, gidecek bir istikamete, takip edecek bir yola sahiptir. Bu yüzden her grup ya da her kişinin ilgisi iyiye doğru ve iyide yarışmaya doğru yönelmiş olmalıdır"²⁷ Ayetleri aktardıktan sonra: "Sonra, en sonunda, bütün yollar Allah'a kavuşacaktır ve siz O'nun önünde toplanacaksınız, çünkü tek O, sizi çeşitli yollarınızdan ve farklı mekânlarınızdan toplama kudretine sahip olandır."²⁸ der.

Yine aynı şekilde ilk versiyondaki Seyyid Kutub'un Mâide 5:48 yorumu onun sonradan revize edilmiş versiyonundakinden daha az radikaldir. O, ayetin Yahudilerin inkârının etkisini azaltmak suretiyle Peygamberi rahatlatmaya çalıştığını söyler. Ayetin, bütün insanların tek bir dini topluluk kılmak gerekmediğini çünkü Allah'ın her topluluk için bir hayat yolu tayin ettiğini ifade ederek Elçiyi rahatlattığını düşünür. "Ve Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek topluluk yapardı." (Mâide 5/48). Fakat Kutub, Allah'ın her grubu kendi yoluna göre test ettiğini de ekler.²⁹

Seyyid Kutub'un önceki yorumları İslami geleneğin önde gelen yorumlarıyla kesinlikle daha fazla uyumludur. Onlar gibi, Allah'ın

²⁷ Seyyid Kutub, *Fi Zilâ'il Kur'ân*, ilk baskı (Beyrut: Dâr'ul İhya el Kutub el Arabiyya,1953) 2:12.

²⁸ age, 2:12.

²⁹ age, 6:67 Kutub'un yorumlarını daha fazla görmek için bk. Olivier Carré, *Mystique et Politique: Lecture révolutionnaire du Coran par Sayyid Qut, Frère musulman radical* (Paris: Les Editions du Cerf/Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1984).

hikmeti gereğince meşruluk kazanan öteki dini toplulukların varlığını kabul eder ve Kur'an'ın onları da Müslümanlarla eşit bir konumda iyi işler yapma konusunda yarışmaya davet ettiğine inanır. Sonunda Allah, bütün inananları, kendi yasalarına ve hayat yollarına ya da dini topluluklarına uygun olarak yargılayacaktır. Bana göre, gerçekten bu yorum, daha Kur'anî ve tarihsel olarak daha İslamîdir. Başka bir yorum sosyopolitik geçici ihtiyaçlara bağlı ya da sosyopsikolojik bir ortama bağlı olarak ortaya çıkan doğru yorumdan geçici bir sapmadır.

Âl-i İmrân 3/19 ve 3/85 gibi birkaç ayeti aktararak dışlamacı bir şekilde İslam davasından söz eden kimseler, Allah'a teslimiyetin (*el-islâm*) tek başına Müslüman toplumun dinine (*el-İslâm*) işaret ettiğini iddia ederler. Âl-i İmrân 3/19: "Allah nezdinde tek [hak] din, [insanın] O'na teslimiyetidir." ve 3/85: "Kim Allah'a teslimiyetten başka bir din ararsa, bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o, ahrette de kaybedenlerden olacaktır." diye söylüyor. Allah'a teslimiyetin Peygamber Muhammed'in mesajı vasıtasıyla tarihsel olarak gerçekleşen İslam anlamına geldiği yönünde kesin bir ihtimal varken Kur'an, genellikle *islâm* ve *müslüman* kelimelerini birisinin Allah'ın boyunduruğuna girmesini ya da O'na teslimiyetini açıklamak için kullanır. Bu anlamda Kur'an, İbrahim'den Âl-i İmrân 3/67'de bir *müslüman* olarak söz eder: "İbrahim ne bir 'Yahudi' ne de bir 'Hıristiyan' idi, ama kendisini Allah'a teslim ederek her türlü batıldan yüz çevirmiş biriydi ve O'ndan başka birine ilahlık yakıştıranlardan değildi." Fakat bu, Kur'anî mesajın çoğulcu boyutunu araştıran bu makalede tartışmak istemediğim başka bir konudur.

Kur'an'ın Müslüman topluluğu insanlık için çıkarılan en iyi toplum olarak deklere ettiği bir gerçektir. Zira onlar, Allah'a olan imanları doğrultusunda iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar (bk. Âl-i İmrân 3/110). Aynı zamanda Kur'an'ın Allah'ın Müslümanları insanların önünde tanıklar olabilmeleri için orta yolun topluluğu olmalarını istediğini deklare ettiği doğrudur (Bakara 2/143). Bu ise, diğer dini

toplulukların tamamıyla orta yolun topluluğu olarak Müslümanların tanıklıklarına uygun olmaları gerektiği anlamına gelir. Kur'an, özel olarak Müslümanlara diğer inanç sahipleriyle ilişkiye girdiklerinde iyiliği, nezaketi ve kibarlığı emreder. Peygamberin kendisinin de aşağıdaki sözlerle aynı emre muhatap olduğu görülüyor: "[Bütün İnsanlığı] hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel, en inandırıcı yöntemlerle tartış; şüphesiz, O'nun yolundan kimin saptığını en iyi bilen senin Rabbindir ve yine doğru yola erişenleri de en iyi bilen O'dur." (Nahl 16/125)

Hâlâ, dini konularda herhangi bir zorlama ya da baskının olmaması gerektiğini söyleyen, inançlararası ilişkilerin Kur'anî prensiplerinin en önemlilerinden birisi (karşımızda) duruyor: "*lâ ikrâhe fi'd-dîn*" (Bakara 2/256). İki referansı, bütün inanç mensuplarını bir diğeriyle iyi işler yapma konusunda yarışmaya davet ediyor olarak gördüğümüz *fe-stebiqu'l-hayrat*'la bağladık. Bu ayetlerde, eğer insanlar birbirlerine iyi niyet besler ve birbirlerini önemserlerse, inançlararası diyalog ve işbirliğinin temeli ve daha iyi bir dünya oluşturmaya sevk etme potansiyelinin olduğuna inanıyorum.